

Vooruitgang en verval, het meten van de samenleving

Jacob Voorthuis

Laten we uitgaan van een beeld waarin er geen sprake is van *voortgang* of *verval*. Laat dit even op je inwerken: er is in deze wereld voortgang noch verval... Als dat zo kan worden aangenomen ontwaard zich een kloof tussen de manier waarop wij de geschiedenis ervaren en deze stelling. Wij *ervaren* voortgang en verval. Wij zien dingen *beter* en *slechter* worden. Als we iets zo ervaren dan moeten we dat niet zomaar gaan ontkennen als zijnde onzin, een illusie. Dan is er sprake van een fenomeen dat serieus dient genomen te worden. Wat is dan *de ervaring* van voortgang en verval? Die ervaring zit in eerste instantie erg dicht op het lichaam en wordt tegelijkertijd aangevuld door de cultuur van het gesprek: de communicatie, het scheppen van *gemeenschap in* het gesprek. We *voelen* verval en voortgang net zoals we ons bedreigd voelen door anderen; we *voelen* ons jong en gezond, onoverwinnelijk en we *voelen* ons oud, kreupel, vol kleine gebreken en hulpeloos, angstig. Dit zijn waarachtige gevoelens. Voortgang en verval zijn duidelijke en onmiskenbare attributen van onze lichamelijke ontwikkeling. We zien de wereld om ons heen analoge ontwikkelingen ondergaan: gebrek, angst, ziekte, geweld, offer, sterfte, goede tijden slechte tijden. Spreken over de maatschappij als lichaam is geen primitivisme, het betreft hier een doortastende analogie. Sterker nog, in zoverre er in een maatschappij sprake kan zijn van *organisatie* kan men over die maatschappij spreken als *lichaam*. In de media worden verschijnselen gedigitaliseerd en uitgezonden als auratische fantomen die ons bijblijven als tekens van voortgang en verval van het maatschappelijk lichaam. Maatschappelijke ontwikkelingen en tendensen zelf zijn niet zomaar fantomen, niet uitsluitend ficties, er zitten immers “echte” d.w.z. lichamelijke ervaringen aan ten grondslag. Er zijn economische cycli van voorspoed en tegenspoed, groei en krimp, tijden van bloei en onderdrukking. Als we een tendens in de maatschappij als “goed” omschrijven zien we dat als een voortgang. Als we een andere tendens als “slecht” ervaren dan wordt dat niet zelden omschreven als verval. Wel is een maatschappij een lang en bijzonder leven beschoren, het gaat erg moeilijk dood. Het beeld van een maatschappij als lichaam is op basis van persoonlijke ervaring gevormd. Maar niet alleen ervaring. Er zijn aspecten van een maatschappelijk beeld die nooit echt zijn ervaren maar die wel voor te stellen zijn. Het beeld van een maatschappij is dus een bouwwerk van fictie, voorstellingsvermogen en ervaring.

1

De maatschappij als woord dat voor onze manier van samenleven staat en de wereld of context waarin deze maatschappij zich ontplooit, dekt een uiterst informatierijk gebied. Eigenlijk veel te rijk om door het bewustzijn van een individu in zijn geheel gevat te worden. Merken we iets op in onze maatschappij dan betreft het een symptoom. Dat symptoom, zoals bijvoorbeeld de hangjongeren in de openbare ruimte, wordt geselecteerd uit het verbijsterende geheel van zaken. Op het moment van selectie is het netwerk van relaties dat dit symptoom aan het geheel bindt al onderhevig aan vervorming en verschuiving. Hangjongeren *zonder* de aandacht van de politiek en de media vertegenwoordigen een ander verschijnsel dan hangjongeren *met* die aandacht. Hoe paradoxaal dat ook mag klinken lijkt me dat vanzelfsprekend. De vervorming waaraan een symptoom onderhevig wordt gesteld door er de aandacht op te vestigen heeft totaliserende neigingen. Opeens is het symptoom *representatief* voor een ontwikkeling of tendens in de maatschappij. Het wordt profetisch, gaat ons vertellen over onze toekomst. Het mediagenieke fenomeen is het moderne equivalent van het orakel. Hier begint de evolutie van een maatschappelijk idee waarbij fictie en ervaring elkaar normerend aanvullen. Op basis van daar van wordt het symptoom beoordeeld als teken van voortgang of verval.

Vanaf de verte, waar de mensen heel klein zijn, als mieren op een hoop, is er geen voortgang en verval. Vanaf die afstand is er slechts een roeren in de soep van het bestaan, mensen zijn dan slechts ingrediënten in een goddelijk recept. Pas op het schaalniveau van het lichaam tussen de anderen, in het nu als samenkomst van een ervaren en gemythologiseerd verleden en een aardig bedachte toekomst, begint zich de mogelijkheid van een voortgang of verval af te tekenen. En dan alleen als er een kunstgreep is gedaan. Er is namelijk alleen voortgang en verval mogelijk als er een standaard is, een ijkpunt, een beeld van het goede of het slechte waartegen iedere maatschappelijke beweging kan worden gemeten. De vraag is of het goede en het slechte dat in de geest als kunstgreep ontstaan en zich aandienen als ijkpunt absolute waarden ofwel relatieve waarden vertegenwoordigen.

Maar die vraag lost zich op als men zich net op tijd realiseert dat absolute waarden slechts relatieve waarden zijn die met grotere overtuigingskracht aangehouden worden. Alle waarden hebben hun bestaan in de relatie. Vooruitgang en verval zijn de waarden die men noteert bij het *meten* van de eigen ervaring en ons voorstellingsvermogen tegen een beeld. Buiten dat beeld is alles veel meer een kwestie van klimaat en weer, een soep van flux en fluiditeit.

Een standaard is een fictief instrument ten behoeve van het meten. Het is een arbitraire streep waardoor meten mogelijk wordt. De idee God is een indrukwekkende liniaal, waartegen een aantal eigenschappen die zich in de mens als echo bevinden tot in een volmaaktheid worden doorgetrokken. Meten is een bezigheid waar ik in een ander essay nog over kom te spreken. In ieder geval veronderstelt het een punt waarvandaan we kunnen meten of iets tot vooruitgang gezien mag worden of iets als verval gezien moet worden. En zo'n kunstgreep is het instellen van een standaard nu ook weer niet. Er zijn precedentes in de ervaring. Ons ruimtelijk handelen is een voortdurend meten ten aanzien van deuren waar we naar op weg zijn, handen die gegrepen moeten worden glimlachen die aanmoet komen op hun bestemming, blikken die zich moeten verstoppen achter een masker van openbaar gedrag. Het eigen lichaam werkt intuïtief en vanzelfsprekend als ijkpunt, we voelen haar iedere verandering in termen van stofwisseling en beweging op een zeer intieme manier en we verdelen de ervaring makkelijk in pijn en genot in lekker en vies in honger en bevrediging in angst en rust in ver en nabij, hard en zacht, leuk en stom. Als we, bijvoorbeeld, blijvend honger lijden hoeven we ons zeker niet te schamen voor de gedachte dat het in tijden van overvloed "beter" was. Zodra we dit verschalen naar het niveau van de maatschappij wordt het echter al moeizamer. Natuurlijk, de hongersnood was geen goed moment voor mensen in de Randstad, en de wederopbouw mag zeker gezien worden als een periode van *vooruitgang*. Maar dat doet niets af aan wat we eerder gesteld hebben. Ook hoeven we hier niet te beargumenteren dat de ellende kans biedt aan het verhaal, aan het grootse in bepaalde mensen. Aan de hand van een duidelijk ijkpunt kunnen we makkelijk stellen dat we op bepaalde gebieden vooruitgang geboekt hebben of zijn afgezakt. Maar het moet altijd ten aanzien van een duidelijk ijkpunt. De uitdaging daarbij is te weten te komen hoe dat ijkpunt er uit ziet vanuit een ander perspectief of vanaf een andere schaal. Het is en blijft een constructie op basis van ervaring, voorstellingsvermogen en pure wens. Die veranderlijkheid van opvatting naar gelang men van perspectief of van schaal veranderd is een eerste stap in het oefenen van de redelijkheid en het begrijpen van de voorwaardelijkheid van iedere vooruitgang. Redelijkheid is een maatschappijkritische techniek waarbij de termen in logisch verband zorgvuldig gewogen worden aan de hand van de beweeglijke blik. De blik waarbij we ons proberen voor te stellen hoe een houding of een handeling zich gedraagt vanuit een ander perspectief. De redelijkheid hoedt voor het logisch extremisme, waar een perspectief roekeloos zijn gang gaat. Doen we die oefening niet dan wordt de maatschappij onredelijk en dreigt het geweld te hervatten. Op zo'n kritiek punt lijken we aangekomen te zijn. De goden van de economie hebben Olympus al enige tijd onder management en Zeus hebben ze doen inslapen op het zachte bed van de economische groei. Goden als linialen regeren de wereld voortdurend, goden als personificaties van de samenkomst tussen ervaring en voorstellingsvermogen, ervaring en fictie. Hoe onbegrijpelijk dat ook is voor velen van ons, zijn er bijvoorbeeld mensen die met een zekere nostalgie terugdenken aan de tijden van de grote dictators, Stalin, Hitler. Voor hen is alles vanaf die tijd in verval geraakt. Sterke mannen, net als economische overvloed maken betoverende goden. De zucht naar sterke mannen zit weer in de lucht.

Vooruitgang is mogelijk als we dicht op het lichaam kijken of selectief in de maatschappij, maar zodra we onze blik verbreden, zodra we onze blik op onszelf projecteren vanaf buiten onszelf, zijn we in staat alles in groter verband te zien, dat wij ook maar een deel zijn van iets veel groter. Het grotere kent zijn klimaat en zijn weer, maar kent geen vooruitgang. In dat grotere verband is zonnenschijn geen vooruitgang en regen geen verval. Het is.

Milieuvriendelijkheid is op die schaal geen vriendelijkheid jegens de natuur in zijn geheel, maar uitsluitend jegens onszelf. De natuur is geen subject. Het zal de natuur een zorg zijn als we ons nest vervuilen en ons leven daarmee onmogelijk maken, voor ons tien anderen. Het zal tijd duren, toegegeven. Maar ach, er is tijd zat voor de natuur. Zij gaat haar gang, als wij het voor onszelf en andere dieren verpesten dan heeft de natuur zo haar middelen: de woekering waarvan de evolutie zich als logisch product vanuit de noodzaak tot selectie in het vormen van lichamen ontpopt. De evolutie kent geen vooruitgang of verval. Het kent alleen zichzelf in de woekering en de selectie.

Betekent dat dan dat niets belangrijk is, dat we net zo goed kunnen ophouden? Dat we de idee God hebben ontmaskerd en daarmee het systeem van de maatschappij hebben gedoemd tot desintegratie omdat we nu eenmaal het transcendente nodig hebben om het systeem in evenwicht te houden? Dat we maar beter kunnen toegeven aan een zelfdestructief fatalisme? Nee natuurlijk niet. Kan wel maar hoeft niet. Het betekent juist dat we onszelf centraal *mogen* stellen in de wereld, dat we pragmatisch *mogen* zijn en dat doen we het beste door ons niet af te zonderen van de wereld, maar onszelf juist zorgvuldig en met veel liefde te plaatsen in die wereld en onze perspectieven serieus te

nemen door ze ook te durven toetsen tegen de blik op grotere of kleinere schaal, door op die manier tot het redelijke door te dringen. En het redelijke ontwijkt iedere tendens naar een logisch extremisme op het moment dat deze totaliserend gaat werken. Door niet alleen de vooruitgang en het verval te meten ten aanzien van een beeld, een ikoon, maar dat beeld zelf te verschalen te onderzoeken en te zien hoe het zich gedraagt vanuit een ander perspectief, komt men tot een empirisme van een werkend samenleven, een samen leven op basis van ervaring, voorstellingsvermogen en relativering. Het gekke is dat je dan uiteindelijk beland bij een uiterst genereus beeld van de mens... Een beeld waarin de mens ontdaan is van een moeten en gevuld wordt door een kunnen en mogen, waarin juist omdat het ideale een beeld is dat bestaat uit ervaring en fictie en juist omdat het slechts dient om te meten vanuit een bepaald perspectief en juist omdat er allerlei andere perspectieven mogelijk zijn, we ons kunnen toeleggen op het tot rust brengen van ons zelf in redelijkheid en daarmee onze waardigheid op te bouwen en te onderhouden zonder ze allerlei ficties op te leggen die veel te ver buiten de ervaring staan en zonder de ervaring zo zwaar en exclusief op te leggen zonder de verlossing van de hoopvolle fictie te bieden. We zijn dan aangekomen bij het genereuze, het redelijke waarin het enige doel van de maatschappij wordt het verschaffen van een verzorgde plaats voor alles wat is.